

Həsənova Aidə Cavanşir qızı¹⁰⁰
ŞƏXS İFADƏ EDƏN DEYKSİSLƏRİN SİYASİ DİSKURSDA
İŞLƏNMƏ MÖVQEYİ

Siyasi diskursun dövrlər daha çox araşdırılan diskurs tiplərindən biridir. Bu heç də təsadüfi hesab edilmir. Çünki dil danışanlar arasında ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı sosial hadisə olduğu kimi, siyasi diskurs da cəmiyyətin içərisində bir seçilmişin (məsələn ölkə prezidentinin) dillə apardığı idarəçilik və nəticədə bir siyasətdir.

Siyasi diskurs diskurs təhlili sahəsində daha geniş yayılmış bir sahəyə çevrilib. C.Bartın açıqladığı kimi siyasi diskurs siyasi sahədə xüsusi təkliyi ilə qeyd olunan və bu sahəyə cəlb olunan aktyorların çıxışıdır (9, 97-109). Siyasi danışmalar vətəndaşlar tərəfindən proqnozlaşdırıla bilən, kodlu, natiqin maraqlıdan daha çox öz marağını ifadə edən ismarıcı göndərməsi kimi qəbul edilir. Bu hal şübhə doğurur. Bu onu göstərir ki, bir janrın öz məhdudluqları və məcburiyyətləri ilə olan fərdi xüsusiyyətlərini təqdim edir. Siyasi çıxışın nə hər hansı bir estetik iddia, nə də ki dünyanı olduğu kimi təsvir etmək iddiası kimi qanunauyğunluğu yoxdur. Siyasi diskurs yalnız siyasətçinin və ya liderin demək istədiyini əks etdirir. Siyasi sahədə danışan daha az sosial dünyanın həqiqətini, lakin əksinə daha çox siyasi sahənin vəziyyətini, yəni onun yarandığı anı, eləcə də tutmuş olduğu mövqeyi əks etdirir. Siyasi çıxışın təhlili üzrə görülən işlər çoxdur: məsələn, G.Jinyunun “Nikola Sarkozinin siyasi diskursunun pragmatik analizi” ni (G.Jinyu, 2008); A.K.Kjölvikin “Fransalı və norveçli dövlət siyasi liderlərinin siyasi diskursunun analizi” ni edib. A.K.Kjölvik bu araşdırmasında ortaya çıxarır ki, o dövrdə Fransanın prezidenti “Nikola Sarkozi iztirablı və inandırıcı bir səs tonu ilə azadlığı ısrarla vurğulayır, halbuki onun norveçli əməkdaşı Jan Stoltenberinin çıxışları isə müsbət və siyasi cəhətdən düzgün dili ilə izləyicilər tərəfindən yumşaq və darıxdırıcı qarşılanırdı” (A.K. Kjölvik, 2013). Eyni ilə bu fikir Nigeriya prezidenti Umaru Musa Yar Aduanın seçkidəki qalibiyyətini ifadə edən andiçmə mərasimindəki çıxışının Ayimoni və Akinvolir tərəfindən pragmatik araşdırmasında özünü göstərir (14,461-468).

Müxtəlif dünya liderlərinə aid olan siyasi diskursların deyətiq elementlərinin stilistik şəkildə tədqiqatı M.A.K.Hallidey tərəfindən nəzərdə tutulmuş sistemli funksional qrammatika, həmçinin funksional sistemli qrammatika olaraq adlandırılan nəzəriyyəyə əsaslanır. Bu nəzəriyyə ilk dəfə 1961-ci ildə müəllifin qrammatikada kateqoriyaların təsnifatı probleminə həsr olunmuş məqaləsində açıqlanmışdır. Bu qrammatika üç əsas növə əsaslanırdı: təsviri, mətni və kontekstual. O, bu nəzəriyyəni 1994-cü ildə nəşr olunan “Funksional qrammatikaya giriş” adlı əsərinin müqəddiməsində daha aydın izah edir. Bu əsərdə M.A.K.Hallidey 1985-ci ildə nəşr olunan kitabına istinad edərək nəzəriyyədə sözlərin söyləmə daxilində necə mənə ifadə edə bilmələrini izah edirdi.

Sistemli model nitqi fəaliyyət növü kimi hesab edir. Bu fəaliyyətdə həmsöhbət şüurlu şəkildə mətn və ya onun ətraf mühiti ola biləcək bir çox elementlər arasından yalnız bir elementi seçir. Bu model həmçinin sintaktik bütövün, quruluşun, təsnifat siniflərinin və sistemin nəzəri kateqoriyalarını müxtəlif insan dillərinə aid olan ümumi qrammatika formullarını əks etdirən bir vasitə kimi təmin edir. M.A.K.Hallideyin fikrincə sintaktik bütöv kateqoriyası morfem, söz, qrup, cümlə və frazaya bölünür. Cümlə struktur etibarlı ilə mübtədə, xəbər, tamamlıqlar və əlaqələndirici sözlərdən ibarətdir (16, 486-521). Mübtədə, tamamlıqlar və əlaqələndirici sözlər kimi anlayışlar bu araşdırmanın əsas məqsədi olan deyəkslərin izahı üçün vacibdir. Bundan əlavə, yuxarıda sadaladığımız anlayışları təsnifat kateqoriyası nöqtəyi-nəzərindən identifikasiya etsək, biz bunları isim, sifət və zərf kimi qruplara bölə bilirik. Sistemli funksional qrammatika dili forma və funksiyası baxımından öyrənmə bir nəzəriyyədir. Bu həm insanların dili yaratdıqlarına və həm də dil ilə ifadə edə biləcəklərinə işarətdir. Nəticədə, bu nəzəriyyə müxtəlif linqvistik elementlər arasındakı mövcud formal əlaqələrə deyil, dilin həqiqətən bir ünsiyyət kontekstində necə istifadə edildiyinə diqqət yetirir.

Siyasi diskursların araşdırılmasında üslubiyyət böyük əhəmiyyət kəsb edir. L.Antohi üslubiyyətə ritorikanın və dilçilik elminin bir sahəsi kimi baxırdı. Üslubiyyət mətnin ədəbi xarakterini öyrənmək məqsədi daşıyır. Elə bu səbəbdən də şifahi diskursun və ya mətnin stilistik tədqiqi müəyyən bir ümumi çərçivədən dünyaya xüsusi, fərdi bir baxış paylaşmaq üçün müəllifin və danışanın həyata keçirdiyi vasitələri vurğulamağa imkan verir (1, 46-50). Ş.Bali “Fransız stilistikasının traktı” adlı kitabında üslubiyyətə belə bir tərif verir: “Üslubiyyət dilin ifadə vasitələrinin sistemini qurmağa kömək edən mütəşəkkil dil faktlarının emosional dəyərini və ifadəli dil faktlarının qarşılıqlı əlaqəsini öyrənir”. Bu tərif üslubiyyətin əsas məqsədinin dilin təhlili olmasını və dilin fonunda müxtəlif üslubların öyrənilməsini göstərir (2, 108-109). Bu anlayışı L.Antohi belə aydınlaşdırır: “Üslubiyyət üslub elmidir. Üslubiyyət fərdi və funksional (kollektiv) üslubların xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək və dil faktlarının estetik ifadə dəyərlərini vurğulamaq üçün ixtisaslaşmış üslub elmidir. Bu səbəbdən də üslubiyyət diskursda forma və məzmunu uyğun şəkildə araşdırır” (1, 50-56).

Orfoqrafik variantda olan deyəksis danışanın şəxsiyyəti, deyilən sözün zaman və yeri kimi söyləmə vəziyyətinin xüsusi şərtlərinə istinad edir. Dilçilik və Dil Elmləri Lüğətində müəlliflər yuxarıdakı fikri belə əsaslandırır: “bütün ifadələr məkan-zaman koordinatları ilə müəyyənləşdirilmiş bir vəziyyətdə həyata keçirilir; yəni danışan şəxsin söhbətinin gerçəkləşdiyi zaman və sözünün deyildiyi yer. Söyləmə vəziyyətinə aid istinadları deyəkslər və söyləmə yerləşdirilməsinə xidmət edən linqvistik elementləri isə deyəktiklər adlandırır (4, 132-133).

¹⁰⁰ **Azərbaycan Dillər Universiteti. Magistr.**

Deyksis diskurs və kontekst arasındakı əlaqəni əvəzliliklər, işarəedicilər (demonstratıflər), müxtəlif zaman və yer zərfləri vasitəsi ilə təmsil edir. Deyktiklər dilin indeks aspektlərini təşkil edir (4, 132-133). Belə ki, deyktik elementlər və ifadələr nitq iştirakçılarının olduğu yerdə həqiqətə söykənən dil elementləridir.

J.Dübuanın yuxarıdakı bəyanatı göstərir ki, biz deyksisləri bir neçə alt kateqoriyaya bölə bilərik. N.Allott deyksisin müxtəlif kateqoriyalarının kontekstin aspektlərini kodlaşdıran bazaya görə fərqləndirilə biləcəyini qəbul edir (13, 54-59). Onu da qeyd edək ki, araşdırmamızın nəzəri bölümündə C.Fillmor və S.Levinson tərəfindən də deyksislərin təsnifat bölgülərini nəzərdən keçirmişik. Elə bu səbəbdən də siyasi diskursda xüsusi rolə malik olan sosial deyksislər və siyasi liderlərin nitqində eksplisit mənada özünü tez-tez göstərən subyektivlik ifadə edən deyksislərin (11, 456) təhlilini vermək daha məqsədə uyğundur.

Sosial deyksis danışanın və həmsöhbətin sosial baxışını nümayiş etdirir və o, müraciət formalarında qeyd olunur. C.Fillmor sosial deyksisi aşağıdakı kimi görür: “ictimai vəziyyətin müəyyən reallıqları ilə əks olunan, təsbit edilən və ya təyin olunan ifadələrin istiqaməti nitq aktında özünü göstərir” (15, 62).

Sosial deyksis iştirakçıların sosial şəxsiyyətini və ya onların sosial əlaqələrini göstərən şəxs deyksisləri ilə yaxud iştirakçı və şəxslər arasındakı əlaqə və ya istinad olunan varlıqlar ilə sıx bağlıdır. Belə ki, sosial və şəxs deyksisi ayrı-ayrı çətin tədqiq edilə bilər. Sosial deyksis sinif, qohumluq, yaş, cins, ticarət və ya etnik qrup kimi məlumatları əhatə edə bilər (12, 67). Sosial deyksis nominal müraciət formalarının müraciət əvəzliyi ilə əvəzlənməsi (məsələn, tu/ vous (sən/siz)) ilə məşğul olur. Məsələn, başlıqlar (monsieur (cənab)), sənət terminləri (professeur (müəllim)) və ya sevgi terminləri (chéri (sevgilim)). Məsələn:

1. Son excellence, Emmanuel Macron s'adressera au peuple ce matin.
2. Voudriez-vous parler Monsieur le directeur ?
3. Le professeur Martin est à l'école.

Sosial deyksisdən başqa, nitq (və ya mətnin) deyksisi də var. S.Levinson deyir ki, nitq deyksisi bu ifadəni ehtiva edən ardıcılığa istinad etmək üçün nitq vəziyyətindəki ifadələrin istifadəsidir. Bu tərfi daha yaxşı başa düşmək üçün o, bu nümunələri təklif edir:

1. Je suis sûr que tu n'as pas écouté cette histoire.
2. C'était une histoire amusante. (17, 85-89)

Yuxarıda hər iki nümunədə “histoire” sözünə işarə edildiyi halda 1-ci cümlədə “cette” işarəedici determinantı onun gələcək zamanlıq kontekstə, 2-ci cümlədəki “c(e)” işarəedici determinantı isə onun keçmiş zamanlıq kontekstinə işarə edir.

Natiqin özünə istinad etməsi əksər dillərdə əvəzliliklər vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Bu proses fransız dilində əsasən şəxs deyktikləri, xüsusilə də “je” (mən) və “nous” (biz) şəxs əvəzlilikləri vasitəsilə ifadə olunur. Bu deyktiklər fərdi subyektivliyə imtiyazlı giriş imkanı təklif edən yeganə dil vahidləridir (11, 341). Bu əvəzlilərdən başqa, natiq həmçinin, öz çıxışında xüsusi adları qeyd edərək sözügedən şəxslərin, məsələn, prezident, bələdiyyə başçısı və s.-nin həyata keçirdiyi işlər barədə məlumat verilən kontekstə müvafiq olan təsvir vasitələrindən istifadə etməklə müraciət edə bilər. Məsələn:

1. Je vous dis ça.
2. C'est votre maire qui vous assure.
3. Personne à qui vous pouvez compter c'est votre président élu. Etc.

“Je” (mən) danışan şəxs, yaxud ümumilikdə bütün kommunikasiya kontekstlərini əhatə edən yaradıcıdır. Bütün nitq şəbəkəsinin qurulduğu bir nümunə kimi digər indeksli elementlərin istinad nöqtəsini təşkil edən deyksisin açarıdır.

İstənilən seçki danışıqlarının nümunəsində subyektivlik markerlərinin mövcudluğu normal prosesdir. Bir qayda olaraq, belə nümunələrdə danışanın özünə istinad etməsinə imkan verən “je” (mən) və “nous” (biz) şəxs deyktiklərindən söhbət gedir. Biz müşahidələrimizə əsaslanaraq deyə bilərik ki, bütün çıxışlarda çox fərqli formalarda və dərəcələrdə işarələri daşıyan subyektivliyə dilin hər yerində rast gəlmək olur. E.Benvenist “subyektivliyi dilin daxili xüsusiyyəti olaraq icracının malik olduğu bir qabiliyyət” kimi, Kerbrat-Orechionni isə “subyektivlik anlayışını dil ilə bağlı digər imkanlarını da nəzərə almaqla birmənalı olmayan proses hesab edir. Onun fikrincə nitqi subyektiv və obyektiv olmaqla paradoksal təsnif etmək probleminin təhlili üçün ən yaxşı yoldur (6, 163-170).

Siyasi çıxışlarda I şəxs əvəzliliklərinin və xüsusilə I şəxs əvəzliyinin təkinin istifadəsi siyasətçilərin diskursiv xüsusiyyətlərini təhlil edərkən nəzərə alınmayan bir amil deyil. Siyasi çıxışlardakı “je” (mən) şəxs əvəzliyinin təkrarlanmasının çox və ya az əhəmiyyətli olmasını aydın şəkildə göstərən müxtəlif dövrlərə aid statistik tədqiqatlar var. Məsələn, Fransa prezidentlərinin çıxışlarında “je” (mən) işlədilmə tezliyinin artması diskussiya perspektivində ümumi dəyişikliklərlə bağlıdır. Biz ümumi təsviri bir tendensiyadan hərəkətə yönəldilmiş şifahi ifadəyə keçiririk (10, 292). Digər tərəfdən, özünə istinad etmək üçün “je” (mən) və “nous” (biz) şəxs əvəzliliklərinin çox və ya az olması “campagne” (kampaniya) çıxışının məntiqi ilə “combat” (döyüş) nitqi kimi birbaşa əlaqədə görülməlidir (8, 3-7). Statistik tədqiqatlar namizədlərin nitqi və onların ümumi təsviri (güclü/zəif namizəd) arasında uyğunluq olub-olmadığını göstərə bilər. Bəlkə də təsadüfi deyildir ki, prezidentliyə namizədlər arasında biz “nous” (biz) əvəzliyinə həmişə üstünlük verənləri və ya hətta şəxsi suallara cavab olaraq nominal strukturları (deyktik və ya deyktik olmayan) istifadə edənləri görürük.

E.Benvenistin sözlərinə görə siyasi çıxış danışanın başqa bir insanı inandırmaq üçün istifadə etdiyi dildir.

Siyasi çıxış hər şeydən əvvəl danışanın kimliyini yaratmağa, təsdiqləməyə və bu kimliyi xalqa çatdırmağa xidmət edir (3, 242). Deytiklərin öyrənilməsi kimliyi (identité) siyasi dildə araşdırmaq üçün ən yaxşı üsuldur. Ona görə də şəxs əvəzlərinin burada istifadəsi həmişə diqqət mərkəzindədir. Bu xüsusiyyətinə görə birinci və ikinci şəxs əvəzləri daha maraqlıdır, çünki onların məzmunu nitq vəziyyətindən asılıdır. Nəticədə, onların istifadəsi kommunikasiya vəziyyətindən təsirlənmir. Siyasi çıxışlardakı şəxs deyksi bizə danışma sahəsinin məhdudiyətlərinin yerini göstərir. “Nous” (biz) sözü hər şeydən əvvəl kollektiv şəxsiyyətin formalaşmasına xidmət edən bir əvəzlərdir. Siyasi diskursda “nous” (biz) şəxs əvəzliyinin məqsədi fərdi düşüncəni bütün bir cəmiyyətin düşüncəsinə çevirməkdir. Digər tərəfdən, fərdi nəzərdə tutan “je” (mən) şəxs əvəzliyi apolitik hesab edilə bilər, çünki siyasət çoxalmağa, yeni qrupların yaradılmasına xidmət edir.

Siyasətçi “nous” (biz) sözünü istifadə edir, çünki o, bir toplumun sözcüsü və ya nümayəndəsi olmaq istəyir. 20-ci əsrdə fransız siyasi nitqinin D.Meyfr siyasi diskurs təhlilində dair araşdırmasında solcu qrupun “nous” (biz), sağçı qrupun isə “je” (mən) və ya “on” (qeyri-müəyyən əvəzlər) əvəzlərindən istifadə edərək qrup kimliyini nümayiş etdirdiyini ortaya çıxartdı (10, 292). Amma hadisə həmişə stabil qala bilməz, belə ki, sonrakı araşdırmalar göstərir ki D.Mayaffrin qeydlərinə uğun olmayaraq, qatı sağçı qrupun dili dəyişib, ona görə ki, qrup nadir halda “je” (mən) əvəzliyindən istifadə edir. Bundan əlavə, N.Sarkozi, S.Ruayal və F.Bayrunun çıxışlarında “je” (mən) əvəzliyinin yüksək tezliyi səbəbindən “je” apolitik sayıla bilməz. Ümumiyyətlə seçki çıxışları ilə yekun çıxışlar arasındakı fərqi ayırmaq vacibdir. Seçki nitqlərində “je” (mən) daha çox istifadə olunması bizə məntiqli görünür, çünki həmsöhbətlərlə müqayisədə danışanın öhdəliyi var. Prezidentlik seçkisi bir partiyayı seçməmək üçün deyil tək namizəd seçmək üçün istifadə olunur. Buna görə də, “je” (mən) və “vous” (siz) arasındakı əlaqələr çıxışlarda son dərəcə vacib hesab edilir. Digər tərəfdən, yekun çıxışlarda, respublikanın prezidenti onun hökumətinin əldə etdiyinə inanır. Digər tərəfdən, yekun çıxışlarında prezident öz hökumətinin həyata keçirdiyi işlərin hesabatını verir. Bu zaman “nous” (biz) şəxs əvəzliyinin “je” (mən) şəxs əvəzliyindən daha çox işlədilməsi daha məntiqlidir.

Ədəbiyyat

1. Antohi, L., 2010, Stylistique française. Paris p. 66.
2. Bally, C., 2011, Traité de stylistique française. Toronto: University of Toronto Press, p. 331.
3. BENVENISTE, Emile, 1966, Problème de linguistique générale, Tome 1, Paris, éd. Gallimard, p. 357.
4. Dubois, J., Giacomo M., Guespin, L., Marcellesi C., Marcellesi J., 2012, Le dictionnaire de linguistique et des sciences du langage. Paris: Larousse Edition, p. 132-133.
5. Jinyu G., 2008, Analyse pragmatique du discours politique de Sarkozy. Mémoire de maîtrise présenté au département de français. Université des études internationale de Shanghai.
6. Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 2002, L'énonciation de la subjectivité dans le langage, Armand Colin, Paris, p. 261.
7. Kjølvik A.K., 2013, Une analyse du discours des chefs d'état français et norvégien a la suite d'un attentat dans leur pays. Mémoire de maîtrise présenté à l'Institut des langues étrangères. Universitas Bergenis.
8. Labbé, Dominique, 2003, Le général de Gaulle en campagne, Aspects linguistiques du texte de propagande, in “Actes des journées l'ERLA”, Brest, p.16.
9. Le Bart, C., 2003, L'analyse du discours politique : de la théorie des champs à la sociologie de la grandeur, dans Mots, les langages au politique. ENS Edition. Version électronique. p. 97- 109. (9)
10. Mayaffre, D., 2004, Paroles de président, Champion, Paris, p. 292. (10)
11. Moechler J. et A.Reboul, 1994, Dictionnaire encyclopédique de pragmatique, Paris, Seuil, p48. Moignet, G., 1981, Systématique de la langue française. Paris: Klincksieck, p 562.
12. Mustonen, J., 2014, Une étude contrastive de la deixis sociale dans “ensemble, c'est tout” d'Anna Gavalda. Mémoire de maîtrise. Université de Tampere, p. 67.
13. Allott, N., 2010, Key terms in Pragmatics. London and New York: Continuum International Publishing Group, p. 245.
14. Ayeomoni, M.O. and Akinkuolere S.A., 2012, A pragmatic analysis of victory and inaugural speeches of president Umaru Musa Yar'rauda. Theory and practice in language studies. Finland: Finland Academy Publishers Vol. 2, No. 3, p. 461-468.
15. Fillmore, C., 1997, Lectures on Deixis. Stanford: CSLI Publications, p.145.
16. Halliday, M.A.K., and Matthiessen C.M.I.M., 2004, An Introduction to functional grammar 3rd edition, London: Arnold, p. 700.
17. Levinson, S., 1983, Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press, p. 417.

Açar sözlər: *siyasi diskurs, dilçilik, üslub, kontekst, deyksis, deyktiklər, zaman, məkan, əvəzlər, işarəedicilər, subyektivlik, sosial*

XÜLASƏ

Bu məqalədə diskurs tiplərindən biri olan siyasi diskurs haqqında qısa məlumat verilir, onun tərif və əsas xüsusiyyətləri müəyyən edilir. Dil sisteminin bütün səviyyələrində ümumi kateqoriya xüsusiyyətinə malik olan deyksislər siyasi diskursun ifadə formalarının tədqiqi üçün vacibdir. Elə bu səbəbdən də, məqalədə siyasi diskursda xüsusi rola malik sosial və subyektivliyi ifadə edən deyksislərin təhlili aparılır.

Eyni zamanda məqalədə siyasi çıxışda subyektivlik markerləri olan “je” (mən) və “nous” (biz) şəxs əvəzləri konkret nümunələrlə izah olunur.

SUMMARY

This article provides brief information on political discourse which is the type of speech, its definition and characteristics. The deictic words which have a general category in all levels of the linguistic system are essential for the study of the expression forms of political discourse. For this reason, the article analyzes the social and subjective deixis that plays a particular role in political discourse.

At the same time, the subjective markers like “je” and “nous” used in political speeches are explained with the concrete samples.

РЕЗИОМЕ

Эта статья предоставляет краткую информацию о политическом дискурсе, одном из типов речи, ее определении и ее характеристиках. Навсехуровнях языковой системы, имеющих общую категорию,

DİL VƏ ƏDƏBİYYAT

необходимых для изучения форм выражения политического дискурса. По этой причине в статье анализируется лексика социальных и субъективных предрассудков, которые играют особую роль в политическом дискурсе. В то же время в данной статье, в политической речи субъективные показатели личных местоимений «je» (я) и «nous» (мы) объясняются в конкретных примерах.

Rəyçi: f.f.d. b/m. Vəfa Quliyeva